

С. Л. Лондар, Л. В. Козарезенко

РІВЕНЬ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ: МОЖЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто причини розширення доходів та рівень їх диференціації для населення України. На основі узагальнення міжнародного досвіду запропоновано додаткові джерела бюджетних надходжень, які можуть бути спрямовані на активізацію інвестиційної діяльності держави та підвищення рівня соціального захисту.

The reasons of income differentiation and its level for the population of Ukraine are considered in the article. Additional sources of budget revenues that can be aimed at stimulation of state investment activity and at improvement of social security level are suggested on the base of general conclusion of international experiences.

Ключові слова: добробут населення, ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності, коефіцієнт Джині, приватизація, природна рента, податок на доходи, “принесені вітром”.

Значне падіння обсягу ВВП у 2009 р. та невисокі темпи економічного зростання впродовж 2010–2012 рр. визначали загальний стан державних фінансів, не давали змоги істотно збільшити обсяг видатків соціального спрямування та швидко поліпшити умови життя найбіднішої частини населення. Водночас відомі міжнародні економічні видання твердять про значне примноження статків групи найзаможніших українців, що є суперечливим явищем, зважаючи на стан національної економіки. Поглиблення майнового розширення населення, обмеженість коштів для забезпечення освіти та охорони здоров'я зумовлює зниження рівня розвитку людського потенціалу країни, ставить під загрозу перспективи впевненого національного розвитку, конкурентоспроможність України в майбутньому. Адже, за висновками експертів ООН, якщо декілька десятиліть тому конкурентні переваги країн визначалися головним чином багатими природними ресурсами та капіталом, то в сучасних умовах формування постіндустріального суспільства економічне зростання розвинутих країн на 64 % залежить від рівня людського й соціального потенціалу, на 20 % — від природних ресурсів та на 16 % — від капіталу [1]. Тобто рівень розвитку людського потенціалу є вагомим чинником економічного зростання, а проблема забезпечення його розвитку — однією з найважливіших для сучасної України, від розв'язання котрої великою мірою залежить успішність подальшого соціально-економічного становлення країни. На значимість цієї проблеми вказується й у найважливіших програмних документах нашої держави. Зокрема, у Щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році”

© Лондар С. Л., Козарезенко Л. В., 2013

наголошено: “...важливою ціллю політики реформ визначено збереження і розвиток людського та соціального капіталу. Насамперед за рахунок підвищення ефективності та стабільності соціального захисту, поліпшення якості й доступності освіти та медичного обслуговування. Такі зміни необхідні, аби припинити нарощування соціального розшарування, створити гідні умови для людей” [2, с. 16].

Чинники розвитку людського потенціалу досліджуються відомими вітчизняними й зарубіжними вченими. Зокрема, проблеми формування добробуту різних груп населення, ефективність реалізації соціальної політики в Україні детально розглядаються в колективних працях Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України на чолі з Е. Лібановою [3]. Окремі аспекти процесу посилення майнового розшарування населення в Україні аналізуються Л. Гринів, О. Грішновою, С. Злупком, С. Львовчкіним, О. Новіковою, Л. Семів, О. Стефанишиним, В. Федосовим, Н. Холодом, Л. Черенко, К. Швабієм та ін. [4–12]. Причини післякризового зубожіння значної частини людей у різних країнах світу в період після 2008 р. досліджуються В. Поповим, Н. Рубіні, Дж. Стігліцом [13–15].

Для оцінки рівня розвитку людського потенціалу в країнах світу експертами ООН використовуються показники трьох найважливіших аспектів життя, до яких належать: рівень добробуту, здоров'я, освіченість. Зокрема, індикатором рівня добробуту громадян різних країн слугує показник ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності (ПКС).

У табл. 1 відображено зміну показника ВВП на одну особу за ПКС для деяких країн світу та України у 2010 р. порівняно з 2000 р. та світовий рейтинг країн за індексом розвитку людського потенціалу (ІРЛП).

Таблиця 1. Зміна показника ВВП на одну особу за ПКС для деяких країн світу та України в 2010 р. по відношенню до 2000 р.

Країна	ВВП на одну особу за ПКС, дол. США (до 2005 р.)		Україна = 1		2010/2000	Місце країн у рейтингу за ІРЛП, 2010 р.
	2000	2010	2000	2010		
Україна	639,4	3035,0	1	1	4,75	69
Білорусь	1035,8	5702,0	1,62	1,88	5,50	61
Росія	1767,9	10351,4	2,76	3,41	5,86	65
Азербайджан	650,1	5637,6	1,02	1,86	8,67	67
Казахстан	1223,0	9166,7	1,91	3,02	7,50	66
Норвегія	37473,4	84588,7	58,61	27,87	2,26	1
Швеція	27906,9	48906,2	43,65	16,11	1,75	9
Австралія	21446,5	57118,9	33,54	18,82	2,66	2
Німеччина	22907,4	39857,1	35,83	13,13	1,74	10

Джерело: складено за: World Statistics Pocketbook 2011 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://unstats.un.org/unsd/pocketbook/Pocketbook%202011.pdf>.

Як видно з табл. 1, упродовж 2000—2010 рр. у пострадянських країнах і, зокрема, в Україні показник ВВП на одну особу за ПКС збільшився швидше, ніж у розвинутих країнах. Разом із тим середній темп його зростання в Україні був дещо нижчим, ніж у Азербайджані, Білорусі, Казахстані, Росії. Якщо орієнтуватися на середній темп зростання показника ВВП на одну особу за ПКС, то за десятиріччя для пересічного українця рівень добробуту мав би зрости майже вп'ятеро. Проте як у нашій, так і в інших країнах, як показують соціологічні опитування, матеріальне становище значної частини людей, навпаки, погіршилося. Це викликано, особливо в пострадянських країнах, збільшенням розриву в доходах між заможним і бідним населенням.

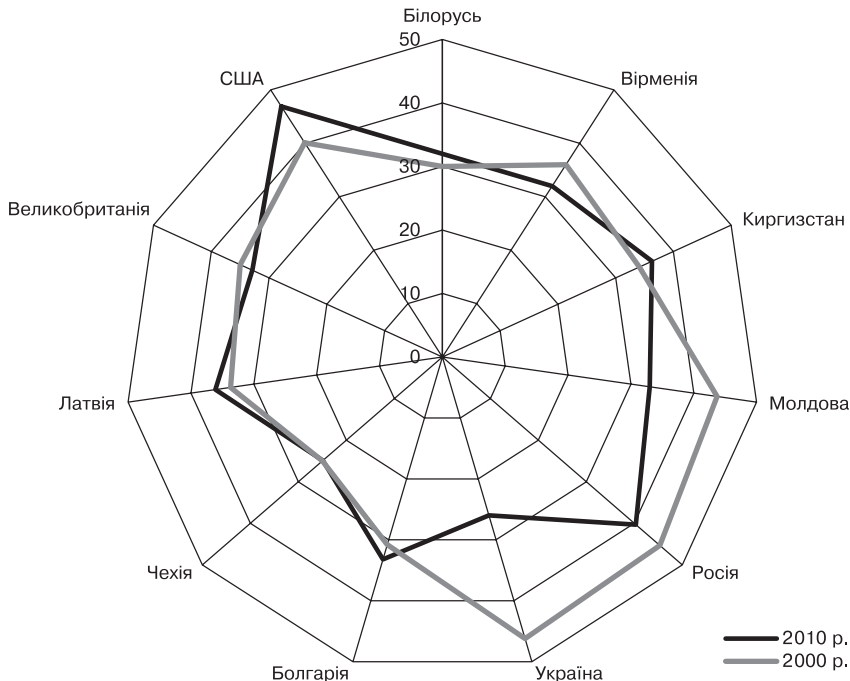
Соціологічні дослідження модуля “Соціальна нерівність” у рамках Програми міжнародного соціального дослідження (ISSP) за участі Інституту соціології НАН України підтверджують надмірний розрив між доходами багатих і бідних в Україні та зростання соціально-економічної нерівності. Це констатували 95 % опитаних. Згідно з іншими економічними дослідженнями [16], із істотним відривом сформувалася група дуже заможних людей (близько 5 % населення України), котрі багатіють за рахунок решти. Тільки 17,6 % громадян вважають свою заробітну плату достатньою, водночас 41 % переконані, що одержують менше, ніж заслуговують, а 37 % — що набагато менше. Загалом у своїй більшості українці є небагатими, а матеріальне становище 23,4 % громадян значно нижче від середнього. Отже, чітко простежуються суперечності в оцінці свого добробуту самими українцями та його усередненими показниками, які щорічно оприлюднюються в міжнародній і національній статистиці.

Таким чином, у разі значного розшарування доходів населення показник ВВП на одну особу за ПКС, прийнятий ООН як індикатор рівня добробуту людей у різних країнах, відображає його неадекватно.

З оцінкою ступеня такого розшарування в пострадянських країнах виникають серйозні методологічні проблеми, на котрі вказують, зокрема, істотні розходження при визначенні його величини, що наводяться в різних літературних джерелах. Так, наприклад, за деякими оцінками Україна належить до країн із помірним розшаруванням доходів населення з коефіцієнтом Джині у 28 % [7]; за іншими — в нас практично відсутній середній клас [17], тому твердження, що в нас індекс Джині менший, ніж, наприклад, у Японії, де середній клас становить значну частину населення, видається сумнівним [18]. На переконання К. Швабія [19, с. 79, 80], міжнародні оцінки ступеня майнового розшарування в Україні є досить стриманими через те, що розрахунки проведено на основі статистичних даних, котрі не в повному обсязі описують систему розподілу доходів населення в нашій державі. Крім того, деякі з наведених оцінок здійснюються на основі аналізу інформації про споживання або витрати, а не про доходи населення. Як наслідок, розрахунок показників нерівності дає занижені оцінки, оскільки диференціація населення за

доходами апріорі є глибшою, ніж за споживанням чи витратами. Цю думку підтверджують й розрахунки науковців Інституту економіки та прогнозування НАН України, котрі визначили, що протягом 1996—1998 рр. коефіцієнт Джині становив 0,692—0,741 [20].

На сьогодні в Україні не ведеться офіційна статистика щодо майнового розшарування, проте, наприклад, за оцінками експертів Світового банку, різниця між доходами найбагатших і найбідніших в Україні становить близько 30 разів (рис. 1). За висновками журналу “Кореспондент”, який публікує щорічний рейтинг найбагатших українців “Золота сотня”, на сьогодні концентрація капіталу в Україні відчутно перевищує показники сусідньої багатшої на газ і нафту Росії, відомої своїми мільярдерами. Так, сукупні активи 100 найзаможніших українців становлять 61 % річного ВВП країни, тоді як сотня найбагатших росіян володіє лише третинною ВВП [21].

Джерело: побудовано за даними Світового банку (<http://data.worldbank.org>) та Університету ООН “Всесвітній інститут із дослідження економіки розвитку” (UNU-WIDER) (http://www.wider.unu.edu/research/en_GB/index).

Рис. 1. Значення коефіцієнта Джині для окремих країн світу та України у 2000 і 2010 рр., %

Вітчизняні й зарубіжні дослідники також зауважують, що майнове розшарування в п'ятьох колишніх республіках Радянського Союзу, включно з Україною, є потенційним рушієм політичної нестабільності. Справді,

у класичній політекономії вважається, що співвідношення доходів 20 % найбагатшої частини населення країни не повинне перевищувати доходи 20 % найбідніших громадян більш ніж у 10 разів. У США цей показник зараз становить 9, у Швеції, котра давно втілює модель шведського соціалізму, — 3,5 [22], а в Україні, як уже зазначалося, — 30.

Водночас аналіз динаміки зміни коефіцієнта Джині, навіть визначеного на основі обмежених статистичних даних, котрі не в повному обсязі описують систему розподілу доходів населення, може бути досить корисним для прогнозування майбутніх передкризових станів економічної й фінансової систем багатьох країн. Адже стрімке прискорення розшарування суспільства, тобто швидкого переходу багатства від однієї його частини до іншої, зумовлює порушення економічної рівноваги та провокує кризові явища.

Найвпливовішою економікою світу на сьогодні є економіка США, тому для підтвердження нашої гіпотези проаналізуємо показники зміни та прискорення зміни значення коефіцієнта Джині для цієї країни впродовж 1960—2010 рр. (рис. 2). Для розрахунку прискорення спочатку обчислювалася швидкість зміни коефіцієнта Джині (S_{GINI}):

$$S_{GINI} = (GINI_t - GINI_{t-1})/\Delta t, \quad (1)$$

де S_{GINI} — швидкість зміни коефіцієнта Джині;

$GINI_t$ — значення цього коефіцієнта в періоді t ;

$GINI_{t-1}$ — значення цього коефіцієнта в періоді $t-1$.

Прискорення зміни коефіцієнта Джині (PS_{GINI}) визначалося на основі інформації про динаміку його швидкості таким чином:

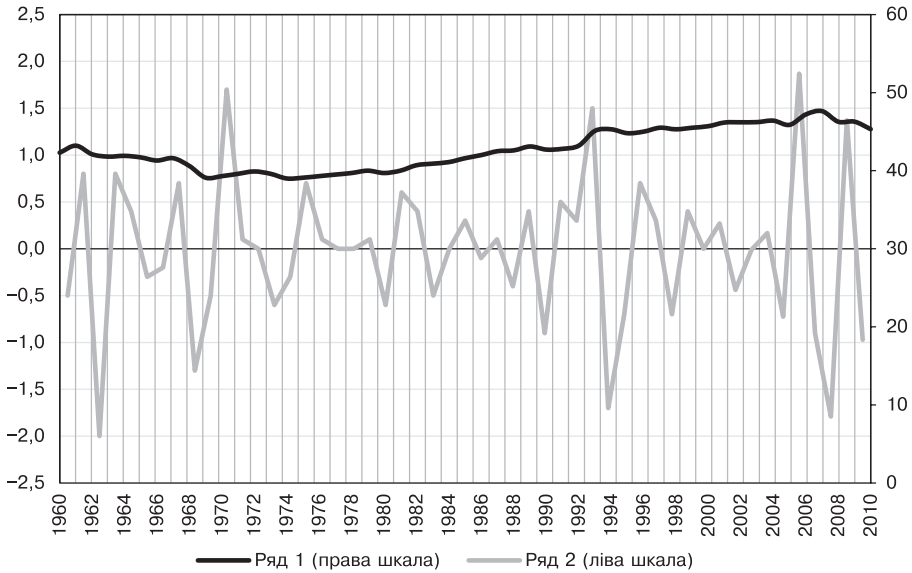
$$PS_{GINI} = (S_{GINI_t} - S_{GINI_{t-1}})/\Delta t, \quad (2)$$

де PS_{GINI} — прискорення зміни коефіцієнта Джині;

S_{GINI_t} — швидкість зміни цього коефіцієнта в періоді t ;

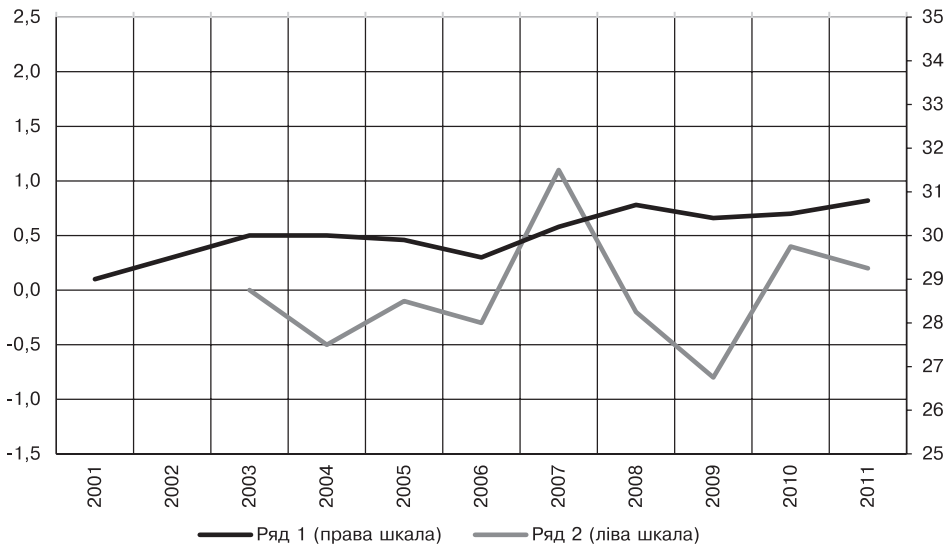
$S_{GINI_{t-1}}$ — швидкість зміни цього коефіцієнта в періоді $t-1$.

На рис. 2 привертають увагу роки особливо швидкого збільшення розшарування населення США за доходами (у 1970 р. — прискорення становило 1,7; у 1993 р. — 1,5; у 2006 р. — 1,878). Якщо ці дані порівняти з часом розгортання відомих світових криз, котрі сталися впродовж 1960—2010 рр. (економічна й політична криза 1973—1975 рр. у США; світова економічна криза 1995—1996 рр., яка стартувала в Мексиці; світова фінансово-економічна криза 2007—2009 р., котра почалася у США), то можна сказати, що висунута гіпотеза має під собою підґрунтя. Тобто стрімке пришвидшення розшарування суспільства за рахунок переходу багатства від однієї його частини до іншої зумовлює порушення економічної рівноваги та є передвісником криз. А динаміка прискорення зміни коефіцієнта Джині може слугувати передкризовим індикатором. Це підтверджує й рис. 3, де зображено такі само дані для ЄС-15

Джерело: побудовано за даними Світового банку (<http://data.worldbank.org>) та Університету ООН “Всесвітній інститут з дослідження економіки розвитку” (UNU-WIDER) (http://www.wider.unu.edu/research/en_GB/index).

Рис. 2. Динаміка коефіцієнта Джині (ряд 1) та прискорення його зміни (ряд 2) для США впродовж 1960–2010 рр.

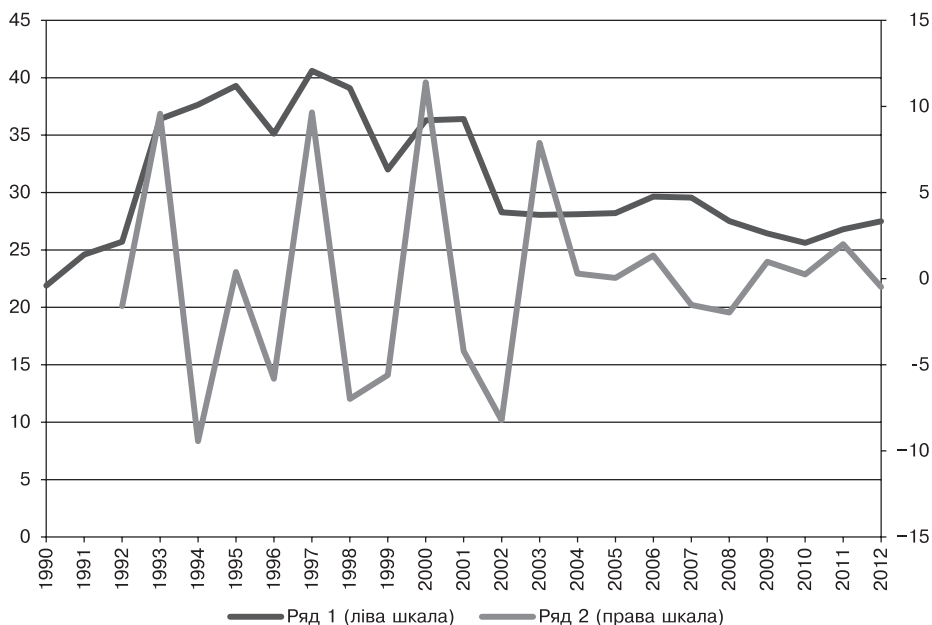

Джерело: побудовано за даними Світового банку (<http://data.worldbank.org>) та Університету ООН “Всесвітній інститут з дослідження економіки розвитку” (UNU-WIDER) (http://www.wider.unu.edu/research/en_GB/index).

Рис. 3. Динаміка коефіцієнта Джині (ряд 1) та прискорення його зміни (ряд 2) для ЄС-15 протягом 2001–2011 рр.

за період 2001—2011 рр. та чітко видно стрімке прискорення коефіцієнта Джині у 2007 р., якраз перед кризою.

Для України динаміку та прискорення зміни коефіцієнта Джині зображено на рис. 4.

Джерело: побудовано за даними Світового банку (<http://data.worldbank.org>) та Університету ООН “Всесвітній інститут з дослідження економіки розвитку” (UNU-WIDER) (http://www.wider.unu.edu/research/en_GB/index).

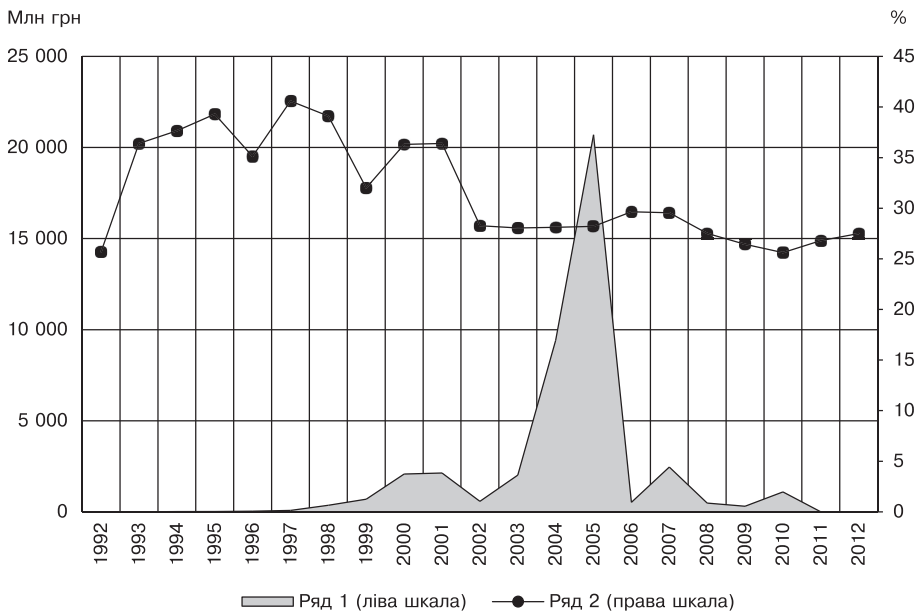
Рис. 4. Динаміка коефіцієнта Джині (ряд 1) та прискорення його зміни (ряд 2) для України впродовж 1990—2012 рр.

Як видно з рис. 4, найбільше прискорення зміни коефіцієнта Джині спостерігалось в 1993, 1997, 2000, 2003 рр., коли воно сягало 7,9—11,4, що значно більше, ніж для розвинутих країн. Після 2005 р. його величини істотно зменшилися, проте чітко видно піки у 2006, 2009, 2011 рр. Тобто практично з моменту здобуття Україною незалежності й до початку 2000-х років майнове розшарування суспільства швидко збільшувалося.

Можливі причини цих процесів вказуються відомими дослідниками. Так, за оцінками Л. Сквайра та К. Денінджера [23, с. 576], майнове розшарування в Україні в 1992 р. було незначним, а коефіцієнт Джині становив 0,251. Із набуттям вітчизняною економікою статусу перехідної рівень добробуту більшості населення помітно знизився, на думку науковців, через посилення інфляційних процесів на початку 1990-х років та знецінення заощаджень. Ще одним чинником поглиблення нерівності вважається приватизація, яка, з точки зору авторів, де-факто була процесом накопичення в економіці первісного капіталу.

На приватизацію як причину поглиблення майнового розшарування в українському суспільстві вказують також Р. Канбур і М. Туомала [24, с. 193]. Зокрема, вони наголошують, що саме недостатня участь держави в забезпеченні прозорості приватизації та переливі коштів від приватизації на збільшення соціальних благ була першопричиною надмірного зростання нерівності протягом 1990-х років.

Нами проаналізовано залежність між надходженнями від приватизації до зведеного бюджету України та динамікою зміни коефіцієнта Джині (рис. 5). Як видно, упродовж 1992—2002 рр., коли процеси приватизації були найбільш інтенсивними, до бюджету надходили незначні суми й коефіцієнт Джині коливався в межах 32,0—40,6, що свідчить про наростання майнового розшарування. У наступний період бюджетні надходження від приватизації істотно збільшилися, а коефіцієнт Джині не перевищував значення 29,7.

Джерело: складено за: Звіт про роботу Фонду державного майна України та хід виконання Державної програми приватизації у 2010 році / Фонд державного майна України. — К. : Фонд держмайна України, 2011. — С. 89, а також за даними Світового банку (<http://data.worldbank.org>) та Університету ООН “Всесвітній інститут з дослідження економіки розвитку” (UNU-WIDER) (http://www.wider.unu.edu/research/en_GB/index).

Рис. 5. Динаміка зміни надходжень до бюджету (ряд 1) та зміни коефіцієнта Джині (ряд 2) в Україні протягом 1992—2012 рр.

Багато зарубіжних і вітчизняних дослідників погоджуються з тим, що поглиблення розшарування доходів та зниження рівня життя населення спровокували насамперед недосконалі механізми приватизації 1990-х років. Окремі особи практично за безцінь сконцентрували значні ресурси у своїх

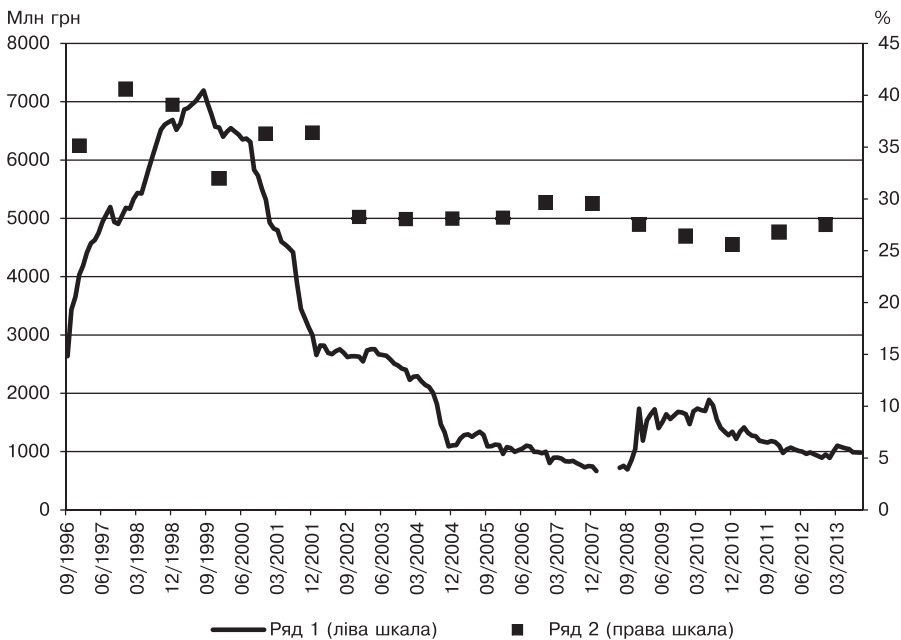

руках, водночас нові власники не виконали інвестиційні зобов'язання, та й державою отримані приватизаційні кошти використовувалися на цілі, не пов'язані з інвестиціями. Як наслідок, остання не змогла підтримати перспективні підприємства, котрі виробляли продукцію з високою доданою вартістю й у тих сферах, де міжнародна конкуренція є високою, натомість розвиток дістали експортоорієнтовані галузі з переважним виробництвом сировинних товарів. Таким чином більшість українських підприємств залишилася без необхідних фінансових ресурсів для інвестиційної й поточної діяльності, втратила значну частину виробництва та кваліфікованих працівників, окрім того, посилилась імпортозалежність країни, особливо щодо товарів народного споживання. Практично неконтрольований процес входження вітчизняних підприємств у ринок негативно вплинув на доходи широких верств населення, призвівши, зокрема, до розквіту такого явища, як заборгованість із виплати заробітної плати.

На рис. 6 динаміку зміни заборгованості з виплати заробітної плати в Україні накладено на динаміку зміни коефіцієнта Джині впродовж 1996—2012 рр. Спостерігається синхронність зміни обох показників, розрахунок коефіцієнта кореляції між ними дає величину 0,801, що вказує на тісний прямий зв'язок: збільшення заборгованості з виплати заробітної плати приводить до зростання коефіцієнта Джині, тобто посилює майнове розшарування населення.

Глобальна фінансово-економічна криза 2007—2009 рр. справила додатковий негативний вплив на рівень розшарування доходів населення України. Збільшення безробіття в Росії та країнах Європи призвело до погіршення умов праці українських трудових мігрантів, від 3,5 до 5 млн яких працює за кордоном і щороку надсилає в Україну близько 7—10 млрд дол. США.

Починаючи з 2009 р. до сьогодні в Україні в рамках заходів зі стабілізації фінансової системи в капітал трьох націоналізованих державою банків (Укргазбанк, Банк “Київ” та Родовід Банк) було влито 25,3 млрд грн бюджетних коштів. Це також посилює розшарування: унаслідок таких дій приватний борг банків перетворився на державний і боргове навантаження на кожного громадянина України збільшилося. На жаль, банківський менеджмент не мав на меті ефективно використовувати державні кошти. Зокрема, за результатами перевірки Державною фінансовою інспекцією України діяльності рекапіталізованих банків виявлено ряд порушень. За даними голови відомства П. Андрєєва, у Родовід Банку, після його переходу під контроль Кабінету Міністрів України, виявлено фінансові зловживання на суму близько 8 млрд грн, у “Києві” та Укргазбанку — ще на 2 млрд грн. Причому в Родовід Банку зловживання полягали, зокрема, у завищенні оплати юридичних послуг і ставок оренди приміщень. Банк “Київ” узагалі використовувався як “відмивальна база” для переведення коштів у готівку [25].

Джерело: складено за: Праця України у 2012 році : стат. зб. / Держ. служба статистики України. — К. : Держстат України, 2013. — С. 249, а також за даними Світового банку (<http://data.worldbank.org>) та Університету ООН “Всесвітній інститут з дослідження економіки розвитку” (UNU-WIDER) (http://www.wider.unu.edu/research/en_GB/index).

Рис. 6. Динаміка зміни заборгованості з виплати заробітної плати (ряд 1) та динаміка зміни коефіцієнта Джині (ряд 2) в Україні в 1996—2012 рр.

На відміну від України, наприклад, уряду США з допомогою фінансових впливань у банківську систему вдалося не лише уникнути її колапсу, а й досягти повернення бюджетних коштів. На сьогодні американські банки поступово відшкодовують державі кошти, завдяки яким вони вижили під час фінансової кризи. Показовим прикладом є “Citigroup” (входить до так званої великої четвірки разом із Bank of America, “JP Morgan”, “Chase and Wells Fargo”). На допомогу цьому банку у 2008 р. було надано 45 млрд дол. Уже в грудні 2009 р. міністерству фінансів США було повернено 20 млрд дол., решту боргу (25 млрд дол.) було конвертовано в 7,7 млрд акцій. Після низки продажів акцій на початок жовтня частка міністерства фінансів США в “Citigroup” знизилася до 3,6 млрд акцій (12,4 % загальної кількості акцій банку). Показово, що за цими операціями збитків не зафіксовано. Так, лише на одному з торгів за 2,6 млрд акцій урядом отримано 10,5 млрд дол. (тобто весь держпакет із 7,7 млрд акцій оцінювався на ринку в сумі близько 30 млрд дол.).

Посилення бідності, зубожіння провокують формування в частини населення звички жити в злиднях, задовольнятися лише найпотрібнішим, розраховувати головним чином на фінансову допомогу держави. Це призводить до зниження рівня розвитку людського потенціалу. Якщо проаналізувати

динаміку видатків зведеного бюджету України на соціальний захист і соціальне забезпечення, то номінально їх розмір із 2001 р. до 2011 р. збільшився майже вдвічі. У відносному вимірі у 2001 р. частка соціальних видатків у загальних видатках зведеного бюджету становила 17,8 %, а вже у 2011 р. — 25 %. Це дуже велике навантаження на бюджет, і, якщо не вживати необхідних заходів, цілком можливе розгортання кризових явищ тільки на цій основі.

Аналіз передумов і закономірностей розвитку негативних явищ у соціально-економічному житті України, котрі призвели до поглиблення розшарування в доходах різних верств населення, показує, що позитивні зміни можливі лише в разі докорінного реформування основних сфер економічного й соціального життя. Цей висновок підтверджується й Програмою економічних реформ на 2010—2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [26], де вказується на необхідність поліпшення ситуації за рахунок активного розвитку процесу державного інвестування. Державні інвестиційні видатки впливають на умови функціонування економічного середовища та доходи громадян завдяки підвищенню продуктивності факторів виробництва, зростанню обсягів капіталоозброєності в національній економіці, зміні обсягу приватних інвестицій та ін.

На нашу думку, для фінансового забезпечення інвестиційного процесу потрібно розглядати можливості збільшення доходів бюджету передусім за рахунок посилення податкового тиску на ті верстви населення, котрі отримали перевагу в процесах приватизації, а на сьогодні, маючи кошти, не здійснюють інвестиції в українську економіку, використовують надмірну кількість імпортних предметів розкоші.

Як свідчить міжнародний досвід, додатковим джерелом доходів бюджету, фінансування державних інвестицій і видатків бюджету, що забезпечують розвиток людського потенціалу в Україні, може стати запровадження, за прикладом Великобританії, Венесуели, Нідерландів та інших країн, податків із надходів, одержаних від приватизації 1990-х років, від неконтрольованого використання надр (видобуток залізної руди, вугілля, нафти, газу та інших корисних копалин) тощо.

У цьому контексті може бути корисним позитивний міжнародний досвід державного фінансового регулювання в таких випадках. Приміром, так званий Windfall Tax, або податок на доходи, “принесені вітром”, уперше був застосований у 1997 р. у Великобританії прем’єр-міністром М. Тетчер. Першопричиною його запровадження стала відсутність бюджетних коштів на фінансування соціальної програми зі створення робочих місць для молодих людей та осіб, які тривалий час мали статус безробітних. Вартість програми (3,5 млрд фунтів) планувалося покрити за рахунок одноразового податку з 30 приватизованих у 1980—90-х роках підприємств. Податок справлявся з вартості активів приватизованих підприємств, що протягом перших чотирьох

років після приватизації зросла. Ставка податку дорівнювала 23 % та справлялася з різниці між вартістю активів при приватизації та вартістю, визначеною за накопичувальною системою в рамках схеми, наведеної в табл. 2. У підсумку доходи до бюджету від запровадження податку сягнули 5,2 млрд фунтів. Зокрема, частка Regional Electricity Companies становила 27,9 %, English Generators — 12,5 %, Water and Sewerage Companies — 31,7 %, решти — 27,9 % у структурі надходжень [27, с. 289].

Таблиця 2. Розподіл зростання вартості активів приватизованих підприємств Великобританії відповідно до FTSEAll-ShareIndex для нарахування Windfall Tax, за накопичувальною системою

Підприємства	Дата приватизації (місяць/рік)	Розподіл зростання вартості активів приватизованих підприємств, %		
		Перших 100 днів	Перший рік	Перших 4 роки
British Telecommunications	11/1984	51	52	18
British Gas	12/1986	10	22	32
British Airports Authority (BAA)	07/1987	43	39	69
Water and Sewerage Companies (WASCs)	12/1989	31	58	93
Regional Electricity Companies (RECs)	12/1990	26	23	124
English Generators	09/1991	28	27	109
Scottish Generators	06/1991	2	4	4
Northern Ireland Electricity	06/1993	32	46	21
Railtrack	05/1996	3	15	—
British Energy	07/1996	17	21	—

Джерело: складено за: Chennells L. The Windfall Tax / L. Chennells // Fiscal Studies. — 1997. — Vol. 18 (3). — P. 279—291.

Фактично йдеться про введення “податку на незароблені надприбутки”. Вважаємо, що таку практику варто запровадити в Україні. Адже активи й доходи, які отримали в результаті приватизації вітчизняні магнати, на порядок вищі, ніж у Великобританії. На нашу думку, цей податок потрібен для того, щоб українське суспільство отримало моральну й матеріальну компенсацію за несправедливу приватизацію, а ті, хто дістав від неї чималий зиск, могли виплатити компенсацію суспільству та реабілітувати свої капітали в його очах, а також перед правосуддям [28, с. 72].

Наслідуючи приклад Великобританії 1997 р., уряд Венесуели у 2008 р. також запровадив податок на прибутки від продажу національного надбання країни — нафти, так званий Windfall Oil Price Tax. Ідея належала нобелівському лауреату Дж. Стігліцу. Об’єктом оподаткування були доходи, одержані від продажу нафти за ціною, вищою ніж 100 дол. США за барель за ставкою 60 %. У 2011 р. уведено нові правила оподаткування, відповідно до яких у разі продажу нафти за ціною 55—80 дол. за барель компаніями-експортерами сплачується 20 % доходу, 80—100 дол. за барель — 80 %, 100—110 дол. за

барель — 90 % та понад 110 дол. за барель — 95 % доходу. Ці кошти щомісяця перераховуються до Національного фонду розвитку Венесуели та спрямовуються урядом на розвиток людського потенціалу, а саме на фінансування освіти, охорони здоров'я, науки, будівництво житла, піднесення культури та спорту в країні [29].

У Нідерландах застосовано одноразове оподаткування активів банків, котрі дістали зиск (завдяки відсутності паніки при забиранні депозитів) від державної програми підтримки банківської сфери у 2008 році. Обсяг податку розраховувався пропорційно розміру депозитів населення.

У багатьох країнах світу важливим джерелом бюджетних надходжень є податок на нерухомість. В Україні через наявність чисельних пільг із податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, практично нівельовано його фіскальний потенціал. Розрахунки свідчать, що в умовах Податкового кодексу України загальний очікуваний обсяг надходжень цього податку становитиме лише 75,1 млн грн, що надзвичайно мало. Тому доцільно розширити базу оподаткування за рахунок скасування податкових пільг. Це може, стосуватися, наприклад, підпункту 2.2 п. 2 ст. 265 ПКУ щодо виключення з бази оподаткування садових або дачних будинків. Зокрема, варто внести уточнення щодо виключення з об'єктів оподаткування лише садових будинків, житлова площа яких не перевищує, приміром, 100 м². Приблизна оцінка з урахуванням житлового фонду станом на 01.01.2012, в умовах скасування податкової пільги, за ставки оподаткування 10 грн/м² для квартири та 5 грн/м² для житлового будинку, дає загальний очікуваний обсяг надходжень податку 8,9 млрд грн. Ці кошти можуть стати важливим джерелом фінансування розвитку соціальної сфери й, зокрема, людського потенціалу.

Збільшенню бюджетних надходжень може сприяти також залучення природної ренти при видобутку корисних копалин, котра на сьогодні привласнюється приватними особами. У Програмі економічних реформ на 2010—2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [26] наголошується на необхідності переходу на систему платежів за видобуток корисних копалин із застосуванням принципу рентного доходу з метою встановлення справедливої плати за використання природних ресурсів.

За оцінками експертів, не вилучений до держбюджету обсяг природної ренти в Україні у 2006—2011 рр. становив 40 % суми ренти, яка виникає при видобутку нафти й газового конденсату. Ці кошти залишилися в руках власників видобувних підприємств. Для виправлення ситуації пропонується в короткостроковому періоді збільшити плату за користування надрами в Україні з 39 і 17 % доходу від реалізації нафти й конденсату, що видобувається з глибини відповідно до 5 тис. м та понад 5 тис. м, до 55 і 30 % або оподатковувати прибуток видобувних підприємств за ставкою 55 % [30]. Застосування такого механізму оподаткування в умовах структури ціни на сировину в “Укрнафті”

та за незмінних інших умов дасть змогу тільки від видобутку нафти й конденсату залучати до бюджету від 3 до 6 млрд грн щороку.

Таким чином, Україна має можливості додаткового наповнення бюджету за рахунок багатой частини громадян. Спрямування цих коштів на потреби державного інвестування та соціального захисту сприятиме зменшенню майнового розшарування суспільства, розвитку людського потенціалу та поліпшенню конкурентних позицій нашої держави в майбутньому.

Список використаних джерел

1. *Юрчишин В.* “Зарплатні сльози”. Хто винен і що робити / В. Юрчишин [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=814.
2. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСД, 2013. — 576 с.
3. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : кол. моногр. / Е. М. Лібанова, О. В. Макарова, І. О. Курило та ін. ; НАН України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи ; за ред. Е. М. Лібанової. — К., 2012. — 320 с.
4. Економіка України: національна стратегія розвитку : монографія / Л. С. Гринів, О. В. Стефанишин, Ю. М. Гончар та ін. ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка ; за ред. Л. С. Гринів. — Л., 2009. — 444 с.
5. *Грішнова О. А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : монографія / О. А. Грішнова. — К. : Знання, 2001. — 254 с.
6. *Злупко С. М.* Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні : навч. посіб. / С. М. Злупко, Й. І. Радецький ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка ; за ред. М. М. Мартиняк. — Л., 2001. — 192 с.
7. *Львовчкін С. В.* Багатство й фіска: світова парадигма оподаткування / С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, Г. М. Яренко // Фінанси України. — 2013. — № 4. — С. 7—26.
8. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. ; НАН України, Ін-т економіки промисловості. — Донецьк, 2008. — 468 с.
9. *Семів Л. К.* Регіональна політика: людський вимір / Л. К. Семів ; НАН України, Ін-т регіон. досліджень. — Л., 2004. — 392 с.
10. *Холод Н. М.* Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках : монографія / Н. М. Холод ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2009. — 442 с.
11. Рівень життя населення України / за ред. Л. М. Черенько. — К. : Консультант, 2006. — 428 с.
12. *Швабій К. І.* Оподаткування доходів населення: проблеми науки і практики : монографія / К. І. Швабій ; Нац. ун-т ДПС України. — Ірпінь, 2009. — 296 с.
13. *Попов В. В.* Стратегии экономического развития / В. В. Попов ; Нац. иссл. ун-т “Высшая школа экономики”. — М., 2011. — 336 с.
14. *Рубини Н.* Как я предсказал кризис: экстренный курс подготовки к будущим потрясениям / Н. Рубини, С. Мим ; пер. с англ. В. В. Ильина. — М. : Эксмо, 2011. — 384 с.
15. *Стиглиц Дж. Е.* Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Дж. Стиглиц ; пер. с англ. В. Лопатки. — М. : Эксмо, 2011. — 512 с.

16. *Кириченко І.* Анатомія нерівності / І. Кириченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/anatomiya_nerivnosti.html.
17. *Швабій К. І.* Регулятивна ефективність податку на доходи фізичних осіб в Україні / К. І. Швабій // *Фінанси України.* — 2013. — № 4. — С. 27—44.
18. *Stiglitz J. E.* Japan is a Model, not a Cautionary Tale / J. E. Stiglitz // *The New York Times.* — 2013. — June 9 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://topics.nytimes.com/top/reference/timestopics/people/s/joseph_e_stiglitz/index.html.
19. *Швабій К. І.* Довгострокова тенденція розподілу доходів населення в Україні / К. І. Швабій // *Фінанси України.* — 2010. — № 1. — С. 77—86.
20. Трансформація моделі економіки України. Ідеологія, протиріччя, перспективи / В. М. Геєць та ін. ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування ; за ред. В. М. Гейця. — К. : Логос, 1999. — 497 с.
21. Золотая сотня: полный список богатейших людей Украины [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/economics/1432023-zolotaya-sotnya-polnyj-spisok-bogatejsih-lyudej-ukrainy>.
22. *Зануда А.* Майнова нерівність в Україні: гірше, ніж на “дикому Заході” / А. Зануда [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2012/01/120119_inequality_usa_uk_ukraine_az.shtml.
23. *Deininger K.* A New Data Set Measuring Income Inequality / K. Deininger, L. Squire // *The World Bank Economic Review.* — 1996. — Vol. 10 (3). — P. 565—591.
24. *Kanbur R.* Understanding the Evolution of Inequality During Transition: The Optimal Income Taxation Framework / R. Kanbur, M. Tuomala // *Macroeconomic Policies and Poverty Reduction* / ed. by A. Mody and C. Pattillo. — London : New York : Routledge, 2006. — 395 p.
25. ГоловКру виявило порушення в рекапіталізованих банках на 10 млрд грн // *Дзеркало тижня. Україна* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dt.ua/ARCHIVE/golovkru_viyavilo_porushennya_v_rekapitalizovanih_bankah_na_10_mlrd_grn.html.
26. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : програма економічних реформ на 2010—2014 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
27. *Chennells L.* The Windfall Tax / L. Chennells // *Fiscal Studies.* — 1997. — Vol. 18 (3). — P. 279—291.
28. *Макара О. В.* Соціальноорієнтована національна економіка: теоретико-методологічні засади та механізми інституційного забезпечення : монографія / О. В. Макара ; Терноп. нац. екон. ун-т. — Луцьк : Вежа-Друк, 2012. — 415 с.
29. *Venezuelan reform of Windfall Oil Price Tax: Increases Threshold Contribution* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://tmagazine.ey.com/wp-content/uploads/2013/05/2013G_CM3273_Venezuelan-reform-to-Hydrocarbons-Law-increases-threshold-of-contribution.pdf.
30. *Башко В.* Хто заплатить справедливу ренту за нафту / В. Башко // *Економічна правда* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2012/12/18/351426>.